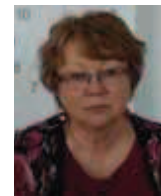

Prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska

Monika Mielcarek

Aleksandra Ratajczyk

Mali aktorzy na scenie życia, czyli o rozwoju kompetencji społecznych w okresie dzieciństwa

Człowiek od momentu narodzin, by przeżyć, potrzebuje obecności opiekujących się nim ludzi. Z wiekiem ta zależność zaczyna być coraz mniejsza, aż do uzyskania pełnej samodzielności na etapie wkraczania w dorosłość. Postępująca samodzielność nie oznacza jednak zanikania potrzeby więzi, bliskości i obecności, opieki i pomocy ze strony innych. To właśnie dzięki nim – poprzez mechanizm porównań społecznych – jesteśmy w stanie rozpoznać, określić i poddać ocenie nasze indywidualne cechy i jednocześnie znaleźć lub samodzielnie i aktywnie zbudować grupę, której członkowie będą do nas podobni, co pozwoli poczuć się częścią liczniejszej wspólnoty¹.

Obecność i akceptacja ze strony innych ludzi to jeden z najważniejszych czynników prawidłowego rozwoju emocjonalnego i społecznego, ale także poznawczego. Inni ludzie dają dziecku poczucie bezpieczeństwa, szczególnie w sytuacjach trudnych, co jest warunkiem kształtowania się od początku dzieciństwa otwartej postawy nastawionej ku światu i ku jego poznawaniu. Jest to także warunek twórczego myślenia, przede wszystkim kształtowania się gotowości do twórczego rozwiązywania problemów codziennego życia.

Dziecko przychodzi na świat wyposażone w pewne wrodzone odruchy, które w kolejnych miesiącach i latach życia przekształcają się w coraz bardziej świadome i celowe zachowania, pozwalając nawiązywać i podtrzymywać różnorodne relacje z innymi ludźmi. Te umiejętności i wiedzę z nimi związaną można nazwać kompetencjami społecznymi, czyli kompetencjami pozwalającymi nawiązywać i podtrzymywać kontakty oraz współpracować z innymi w grupie.

Kompetencje społeczne to wiedza i umiejętności pozwalające wchodzić w różnorodne interakcje z innymi ludźmi, adekwatnie do sytuacji i miejsca oraz zgodnie z osobistymi celami, w harmonii z regułami społecznymi.

Kompetencje te obejmują trzy obszary:

- (1) nawiązywanie kontaktu,
- (2) budowanie, podtrzymywanie oraz kończenie relacji z innymi,
- (3) współpraca na rzecz wspólnego celu.

Podstawą kształtowania się kompetencji społecznych są:

- umiejętności językowe i komunikacyjne,
- rozpoznawanie i rozumienie emocji własnych i innych ludzi oraz kontrola reakcji emocjonalnych,
- znajomość i rozumienie norm społeczno-kulturowych.

¹ Brzezińska A. *Społeczna psychologia rozwoju*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000.

Rozwój kompetencji społecznych nie polega jedynie na poszerzeniu się wachlarza zachowań poprzez proste ich dodawanie czy uszczegóławianie. W kolejnych etapach życia dziecka zachodzą istotne zmiany jakościowe. Umiejętności dostępne na wcześniejszym etapie rozwojowym, dzięki werbalnym i niewerbalnym oddziaływaniom najbliższego otoczenia, stają

się bowiem coraz bardziej rozbudowane, coraz lepiej dostosowane do konkretnych okoliczności działania i coraz bardziej świadomie przez dziecko modyfikowane. Motywem leżącym u podłoża tych modyfikacji jest dążenie do zaspokajania indywidualnych pragnień i potrzeb dziecka w zgodzie z porządkiem społecznym, a przynajmniej bez jego istotnego naruszenia.

Wiek	(1) Nawiązywanie kontaktu	Forma (narzędzie) nawiązania kontaktu	(2) Budowanie i podtrzymywanie kontaktu	Forma (narzędzie) podtrzymania kontaktu	(3) Pozycja i praca w grupie
1 rok życia	<ul style="list-style-type: none"> przywoływanie opiekuna zwracanie uwagi otoczenia 	ciało – ruch i śledzenie wzrokiem	<ul style="list-style-type: none"> dziecko uśmiecha się, przytula, płacze, krzyczy, dotyka 	ciało – dotyk i kontakt wzrokowy	<ul style="list-style-type: none"> dążenie do bliskości z drugim człowiekiem
2-3 lata	<ul style="list-style-type: none"> przywoływanie innych osób fizyczne zmniejszanie dystansu 	ciało i przedmioty	<ul style="list-style-type: none"> dziecko upewnia się, czy utrzymuje uwagę dorosłego potrafi o nią ponownie zabiegać np. przez podawanie/odbieranie przedmiotu 	kontakt wzrokowy	<ul style="list-style-type: none"> zabawa i różne działania „obok siebie” zamiana przedmiotów/zabawek (wg zasady jeden za jeden)
4-5 lat	<ul style="list-style-type: none"> rozpoczynanie rozmowy/zabawy aktywne dążenie do kontaktu poszukiwanie kontaktu 	mowa i przedmioty	<ul style="list-style-type: none"> przez podawanie/odbieranie przedmiotu z towarzyszącym temu komentarzem 	przedmioty	<ul style="list-style-type: none"> wyznaczanie zadań w zabawie chęć przebywania wśród innych dzieci wymiana przedmiotów/zabawek stosownie do celu działania dzielenie się z innymi
6-8 lat	<ul style="list-style-type: none"> coraz bardziej świadoma umiejętność rozpoczynania (lub unikania) kontaktu z dorosłymi i z dziećmi 	mowa	<ul style="list-style-type: none"> potwierdzanie swojej pozycji przez inicjowanie działań i włączanie w nie innych określanie granic swojego terytorium 	mowa	<ul style="list-style-type: none"> negocjacja reguł zabawy/zadania wspólne dążenie do celu różne role w zabawie/nauce
9-10 lat	<ul style="list-style-type: none"> indywidualne dążenia i cele dziecko dąży do samodzielnego kształtowania siebie 	mowa	<ul style="list-style-type: none"> pierwsze przyjaźnie dobieranie metod postępowania zależnie od sytuacji integracja umiejętności 	mowa	<ul style="list-style-type: none"> coraz większa chęć spędzania czasu w grupie poczucie przyjemności ze współpracy z innymi

Tab. 1. Rozwój kompetencji społecznych u dzieci w wieku od 0 do 10 lat

Pierwszy rok życia: okres niemowlęcy, czyli wczesne dzieciństwo

Od pierwszych chwil życia dziecko komunikuje się z otoczeniem głównie za pomocą płaczu. Już po kilku dniach rodzice i inne osoby opiekujące się dzieckiem są w stanie rozróżnić rodzaj płaczu, który nie zawsze oznacza to samo, czasami jest to komunikat „jestem głodny”, a czasami „mam mokro”, a kiedy indziej po prostu oznacza „przytul mnie, chcę być blisko”. Wraz

z rozwojem dziecka osoba opiekująca się nim na co dzień coraz dokładniej rozpoznaje sygnały przez nie wysyłane, ponieważ ono samo bardzo szybko „poprawia” swoją komunikację stosownie do reakcji opiekuna.

Między drugim a trzecim miesiącem życia dziecko zaczyna gaworzyć i odpowiadać na różne „zaczepki” ze strony opiekuna/matki czy ojca, wyraźnie widoczne w zmieniającej się mimice, np. wysuwanie języka w stronę niemowlęcia, unoszenie brwi, szersze otwie-

ranie oczu, kręcenie głową, zbliżanie i oddalanie twarzy, spoglądanie raz z przodu, raz z boku. Dzieci bardzo wcześnie zaczynają też naśladować zachowania innych, co jest nazywane reakcją „lustrzanego odbicia”. Świadczy to o tym, że już niemowlęta są stworzone i gotowe do interakcji społecznych, co jest zgodne z teorią społecznego uczenia się przez modelowanie².

Bardzo szybko dzieje się tak, że dziecko „zachęca” osoby bliskie z jego otoczenia do kontaktu, robiąc przerwy między wydawanymi dźwiękami. Warto wtedy zadawać pytania typu: „co się dzieje?”, „jesteś głodna/y?”, mimo że dokładnie nie wiemy, o co dziecku chodzi. Poprzez taką interakcję najbliższe otoczenie pokazuje dziecku, że reaguje na jego potrzeby oraz uczy je zasad obustronnej, wzajemnej komunikacji. Już trzymiesięczne dziecko potrafi śmiać się, kiedy matka się śmieje, i zmieniać mimikę, a nawet rozplakać się, kiedy matka okazuje negatywne emocje. Zaczyna również w sposób coraz bardziej świadomy korzystać z dostępnych mu narzędzi komunikacji, takich jak samogłoskowe dźwięki o różnej długości np. *aaaaaaa-e-ooo*, uśmiechy, które bardzo szybko z przypadkowych grymasów przekształcają się w coraz bardziej trafne odpowiedzi na kontakt z najbliższymi osobami w otoczeniu, jak i nieco później z osobami, które pojawiają się w domu i są akceptowane przez rodziców.

Istotną rolę w rozwoju kompetencji społecznych w tym pierwszym okresie życia pełnią smak, zapachy i dotyk, poprzez które dziecko rozpoznaje otoczenie i najbliższe osoby. Badania pokazują, że dzieci często dotykane, noszone, kołysane, przytulane są szczęśliwsze, zdrowsze i łatwiej potrafią regulować swoje emocje, ale przede wszystkim dotyk jest podstawowym sposobem komunikacji niewerbalnej.

W czasie pierwszych dwunastu miesięcy życia dziecko robi milowy krok w obszarze nawiązywania i podtrzymywania kontaktu zarówno werbalnego (pod koniec 1 roku życia sprawnie operuje 4-5 słowami, budując z nich pierwsze zdania), jak i niewerbalnego (gesty, mowa ciała, dotyk, śledzenie wzrokiem). Te wszystkie osiągnięcia są fundamentem późniejszych zmian w procesie socjalizacji.

Drugi i trzeci rok życia: okres poniemowlęcy, czyli wczesny wiek przedszkolny

Po ukończeniu 1 roku życia, zwanego nie przez przypadek „wiekiem niemowlęcym”, dziecko robi coraz większe postępy w nauce języka i zaczyna posługiwać się nim coraz sprawniej, w zależności od tego, do kogo i w jakich sytuacjach się zwraca. Opanowuje dziennie około 9-10 nowych słów lub ich nowych znaczeń³, a dodatkowo tworzy własne nazwy (neologizmy), głównie na zasadzie skojarzeń dźwiękonaśladowczych. Dzieci uczą się języka przede wszystkim przez bezpośredni kontakt z dorosłymi oraz z innymi dziećmi, w tym z rówieśnikami (rodzeństwo, żłobek, sąsiedztwo).

W 3 roku życia słownik dziecka liczy już około 1000-1500 słów. Słowa zaczynają układać się w coraz dłuższe wypowiedzi, co z jednej strony ułatwia przekazywanie informacji przez dziecko, a z drugiej zrozumienie jego komunikatów przez otoczenie. Tempo rozwoju sprawności komunikacyjnej zależy w pewnym stopniu od płci dziecka⁴. Dziewczynki zaczynają mówić między 1-2 r.ż. i tworzą dłuższe wypowiedzi. Chłopcy zaczynają mówić między 2-3 rokiem życia, co często stanowi dla nich problem w kontaktach, ponieważ brak możliwości wypowiedzenia się zgodnie z własnym zamiarem i poczucie braku zrozumienia przez innych rodzi frustrację i prowadzi do agresji. Dlatego można zaobserwować, że chłopcy w tym czasie są bardziej zdeorganizowani niż dziewczynki i bardziej pobudliwi. To stopniowo mija, gdy otoczenie zaczyna coraz lepiej rozumieć wypowiedziane przez dziecko komunikaty.

Jeżeli chodzi o rozwój społeczny, to do około 2 roku życia dziecko najczęściej przebywa i lubi przebywać z osobami dorosłymi, szczególnie z osobami bliskimi (rodzice, dziadkowie). Dziecko naśladuje więc zarówno „dorosłe” komunikaty werbalne i niewerbalne, jak i chętnie włącza się i naśladuje różne czynności domowe wykonywane przez opiekunów (gotowanie, sprzątanie itd.). „Mały dorosły” w tym okresie wprost komunikuje swoje pragnienia i potrzeby, ale zaczyna zauważać pragnienia i potrzeby innych ludzi w różnych sytuacjach społecznych. Potrafi w zależności do sytuacji odebrać komunikat i go przetwo-

² Bandura A. *Teoria społecznego uczenia się*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

³ Kielar-Turska, M., Białecka-Pikul, M. *Wczesne dzieciństwo* [w:] Harwas-Napierała B., Trempała J. [red.] *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 47-77.

⁴ Ibidem.

rzyć w adekwatny sposób, nie zawsze jednak to, co odbiera, i to, jak reaguje, jest zgodne z oczekiwaniami otoczenia.

Kiedy dziecko ma kontakt z rówieśnikami – ma rodzeństwo, sąsiadów lub chodzi do żłobka – to większość zabaw odbywa się na zasadzie naśladownictwa, ale są to początkowo zazwyczaj zabawy samotne i równoległe. Dzieci bawią się obok siebie różnymi zabawkami, ale każde swoimi. Czasami wykazują zainteresowanie innymi dziećmi, patrzą na nie, dotykają, zabierają zabawki wtedy, gdy są im potrzebne, nie protestują, gdy sąsiad zabiera ich zabawki, gdy tylko dostają coś w zamian. Rówieśnicy w tej fazie ani nie przeszkadzają, ani nie „ulepszają” zabaw dziecka (rysunek 1)⁵.

Rys. 1. Charakter relacji rówieśniczych dzieci w wieku od dwóch do trzech lat

W tym okresie, gdy tak intensywnie powiększa się pole działania dziecka, wyraźnie widać, że im dziecko ma większe poczucie bezpieczeństwa, zdobyte w kontakcie z matką, ojcem i innymi opiekunami, tym większa jest jego chęć do eksploracji świata i nawiązywania nowych kontaktów, które są niezbędne w procesie kształtowania się i doskonalenia jego kompetencji społecznych

Czwarty i piąty rok życia: środkowe dzieciństwo, czyli późny wiek przedszkolny

W wieku przedszkolnym większość dzieci potrafi już sprawnie komunikować się z innymi, określić swoje potrzeby i jest na tyle samodzielne, by nie wymagać stałej obecności opiekuna. Nadchodzi wtedy czas na eksplorację środowiska innych dzieci, głównie rówieśników. Z perspektywy rozwoju kompetencji społecznych to kluczowy czas na tego typu działania.

Miejscem, w którym dzieci mają możliwość przebywać z innymi kilkulatkami, jest przede wszystkim przedszkole, ale również kluby malucha czy place zabaw, a także różne miejsca publiczne. To jest teraz podstawowa arena nawiązywania kontaktów, budowania więzi, rozwiązywania konfliktów i uczenia się współdziałania w różnych sytuacjach – typowych i nietypowych, czasem trudnych.

W tym okresie największe zmiany dotyczą umiejętności budowania swojego miejsca w grupie i pracy w grupie, ponieważ właśnie wtedy dzieci zaczynają coraz bardziej samodzielnie angażować się w różne sytuacje społeczne. Cztero- i pięcioletki preferują wspólne zabawy z innymi dziećmi⁶, polegające na podobnym działaniu i operowaniu podobnymi przedmiotami/zabawkami, na zabawach w role czy na wspólnym tworzeniu (np. babek z piasku, malowaniu, konstruowaniu). W tych kontaktach najważniejszą rolę odgrywają właśnie przedmioty, bo kilkolatki jeszcze nie koncentrują się bezpośrednio na osobie, z którą się bawią, ale na przedmiotach, słowach czy zachowaniach, które nazywane są przedmiotem „zakotwiczenia kontaktu”⁷ (rysunek 2).

Wspólne zabawki stwarzają konieczność współpracowania i „dogadywania się” co do zakresu ich wykorzystywania. Zabawka czy jakiś przedmiot w tej roli oraz tworzenie wspólnych fantazji na temat przyszłego działania to elementy inicjujące i podtrzymujące kontakt między dziećmi oraz między dzieckiem a dorosłym. Młodsze dzieci mogą nie kontrolować swoich impulsów (np. natychmiastowej chęci posiadania jakiejś zabawki), co może prowadzić do nieprzyjemnych doświadczeń i konfliktów z kolegami. Dopiero z czasem przedszkolaki uświadamiają sobie konieczność komunikacji interpersonalnej i rozumieją znaczenie „dogadywania się” czy „ustalania czegoś” oraz rozwijają kontrolę emocjonalną, które są podstawą do stopniowo kształtującej się umiejętności negocjacji i współpracy.

Dzieci w przedszkolu potrafią już samodzielnie inicjować kontakt z rówieśnikami, dziećmi młodszymi i starszymi, nawiązują rozmowę, często w celu wspólnej zabawy. Jednocześnie są w stanie odmówić i zakończyć interakcję, robiąc to w sposób otwarty, choć nie zawsze dostosowany do sytuacji. Przedszko-

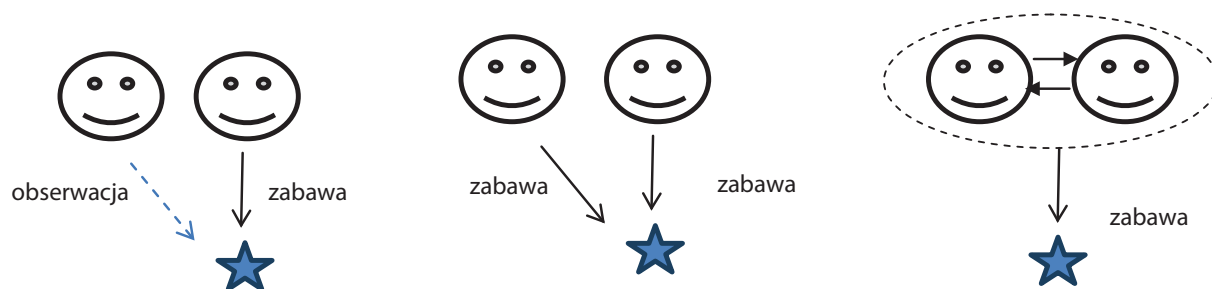
⁵ Bee H. *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2004.

⁶ Ibidem.

⁷ Frydrychowicz S. *Na co w procesie interakcji komunikacyjnej mogą pozwolić sobie dzieci, a na co nie powinny pozwalać sobie osoby dorosłe?*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy nr 9/1993, s. 31-41.

laci spostrzegają świat i innych ludzi „z zewnątrz”, tj. przede wszystkim na podstawie widocznych cech zewnętrznych i podobieństwa (podobne buty, takie same zeszyty czy zawartość pudełka ze śniadaniem). To jest podstawa dobierania towarzyszy zabawy, dlatego nawiązywane relacje ograniczają się począt-

kowo do tymczasowego spędzania wspólnie czasu, co nie oznacza, że dzieci w tym wieku nie potrafią okazywać sobie sympatii i preferować zabawy z lubianymi przez siebie kolegami i koleżankami. W przedszkolu dzieci preferują też kontakty z rówieśnikami tej samej płci.⁸

Rys. 2. Charakter relacji rówieśniczych dzieci między czwartym a piątym rokiem życia

Do grona znanych osób dorosłych w otoczeniu dziecka w wieku czterech i pięciu lat dołącza pani z przedszkola, świetlicy czy klubu dziecięcego. Dzieci również z dorosłymi potrafią coraz lepiej nawiązać rozmowę, komunikują swoje potrzeby i zadają bardzo dużo pytań. Są także bardzo otwarte na kontakt z nieznanymi dorosłymi. Ta naiwność dziecięca, która może czasami prowadzić do niebezpiecznych sytuacji, wynika z charakterystyki dojrzewającego aparatu psychicznego – z egocentryzmu dziecięcego⁹, polegającego na nieumiejętności dostrzeżenia cudzej perspektywy myślenia i założeniu, że wszyscy ludzie wiedzą, „co mam na myśli”, i „wiedzą to co ja”. Sprawia to, że cztero- czy pięcioletkowi trudno doszukać się złych intencji u innych osób. Ponadto przedszkolaki mogą jeszcze mieć problemy z dopasowaniem treści i formy komunikatu do cech swego rozmówcy, np. osoby dużo starszej czy nieznanemu albo dużo młodszego dziecka.

Okres między czwartym a piątym rokiem życia to czas na przygotowanie dziecka do wejścia w mury szkolne, również pod względem społecznym. Rozwijające się intensywnie w tym czasie umiejętności w takich

obszarach, jak kontrola emocji, w tym ekspresja emocji stosownie do okoliczności i powstrzymywanie swoich pragnień, współdziałanie z innymi, podporządkowanie się rytmowi dnia i poleceniom opiekunów czy wytrwałość w realizowaniu zadania z powodzeniem pozwolą w kolejnym etapie życia na dalsze pomyslnie rozwijanie kompetencji społecznych.

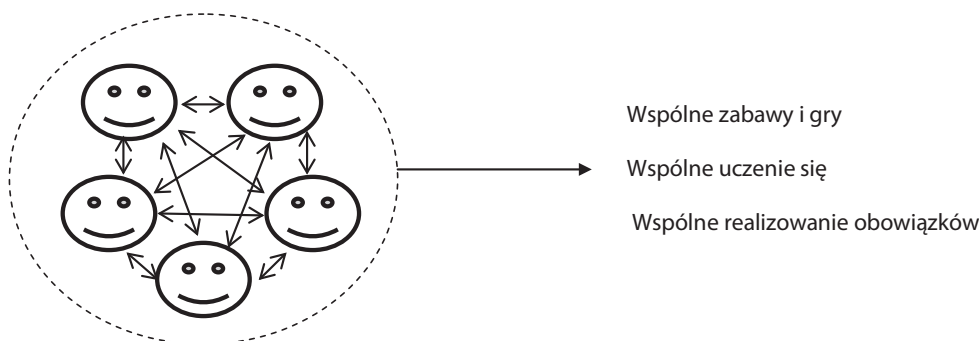
Od szóstego do ósmego roku życia: środkowy okres dzieciństwa, czyli wiek wczesnoszkolny

Słabnięcie, a w końcu wyzbycie się egocentryzmu dziecięcego pozwala przejść dzieciom na inny, „głębszy” poziom relacji społecznych – zarówno w wymiarze poznawczym (rozumienie potrzeb i sytuacji partnera interakcji), jak i emocjonalnym (rozumienie jego emocji i współodczuwanie jako podstawa empatii). Po treningu przedszkolnym aktywność dzieci zmienia charakter ze spontanicznego na bardziej celowy¹⁰, co wiąże się ze zmianami jakościowymi w zakresie wykształcenia się umiejętności negocjacyjnych i opanowania strategii charakterystycznych dla bardziej dojrzałej kontroli emocji.

⁸ Bee H. *Psychologia rozwoju człowieka*, ibidem.

⁹ Smykowski B. *Wiek przedszkolny. Jak rozpoznać potencjał dziecka* [w:] Brzezińska A.I. [red.] *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 165-206.

¹⁰ Stefańska-Klar R. *Późne dzieciństwo. Młodszy wiek szkolny* [w:] Harwas-Napierała B., Trempała J. [red.] *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 130-155.

Rys. 3. Charakter relacji rówieśniczych dzieci w wieku od sześciu do ośmiu lat

W pierwszych latach szkoły podstawowej dzieci potrafią bez większych obaw podejmować rozmowę zarówno z rówieśnikami, jak i z dorosłymi, i to w różnych sytuacjach. Większość potrafi dostosować komunikat do odbiorcy, jego wieku i pozycji społecznej oraz do całej sytuacji. Najważniejszym w tym wieku środkiem nawiązania i podtrzymania kontaktu jest mowa, ale i kontakt fizyczny, choć w mniejszym stopniu niż w przedszkolu. Dzieci nadal, chcąc zwrócić na siebie uwagę drugiej osoby, mogą ją szturchać i klepać czy zaczepiać w inny sposób. Komunikacja z rówieśnikami w szkole podstawowej, szczególnie w sytuacjach zadaniowych, rozwija rozumienie sytuacji społecznych i uczy sposobów pełnienia różnych ról społecznych. Grupa koleżeńska odgrywa zatem ważną rolę w procesie przyswajania i coraz lepszego rozumienia sensu norm społecznych¹¹. Towarzysze zabaw powoli przestają być dobierani na zasadzie podobieństw, coraz większe znaczenie mają wspólne zainteresowania i inne bardziej wewnętrzne cechy rówieśników, a także to, co się o nich wie od innych osób.

Wejście w rolę ucznia i sposób organizacji zajęć szkolnych wymagają nabycia nowej kompetencji, z którą dzieci mogły się spotkać już w przedszkolu – umiejętności słuchania i wykonywania poleceń kierowanych przez nauczyciela do całej grupy¹². Wymaga to utożsamienia się z nową rolą i powstania poczucia bycia częścią społeczności klasowej.

Kolejną ważną kompetencją społeczną intensywnie rozwijającą się w szkole jest umiejętność negocjacji. Sprzyja temu podejmowanie działań ukierunkowanych na osiągnięcie celu w określonym z góry czasie, np. wykonanie zadania szkolnego i bycie poddanym ocenie zewnętrznej – nauczyciela, rodziców czy kolegów. Umiejętność negocjowania rozwija się szczegól-

nie intensywnie dzięki pracy w grupie i uzgadnianiu celu oraz sposobów realizacji planu. Dziecko od początku nauki w klasie 1 jako uczeń zaczyna podlegać coraz bardziej formalnej ocenie nauczyciela i zaczyna być rozliczane z obowiązków. Dzięki temu wzrasta u niego świadomość bycia ocenianym również przez rówieśników, co jest podstawą tworzenia samooceny i autoprezentacji.

Na tym etapie rozwoju dzieci posiadają już dużą wiedzę i wiele różnych umiejętności dotyczących wchodzenia w kontakt i podtrzymywania na różne sposoby relacji z innymi, zależnie od własnej intencji działania, spostrzeganej intencji działania partnera interakcji i okoliczności zewnętrznych. W następnych latach kompetencje te będą znacząco weryfikowane i modyfikowane na podstawie licznych nowych doświadczeń społecznych.

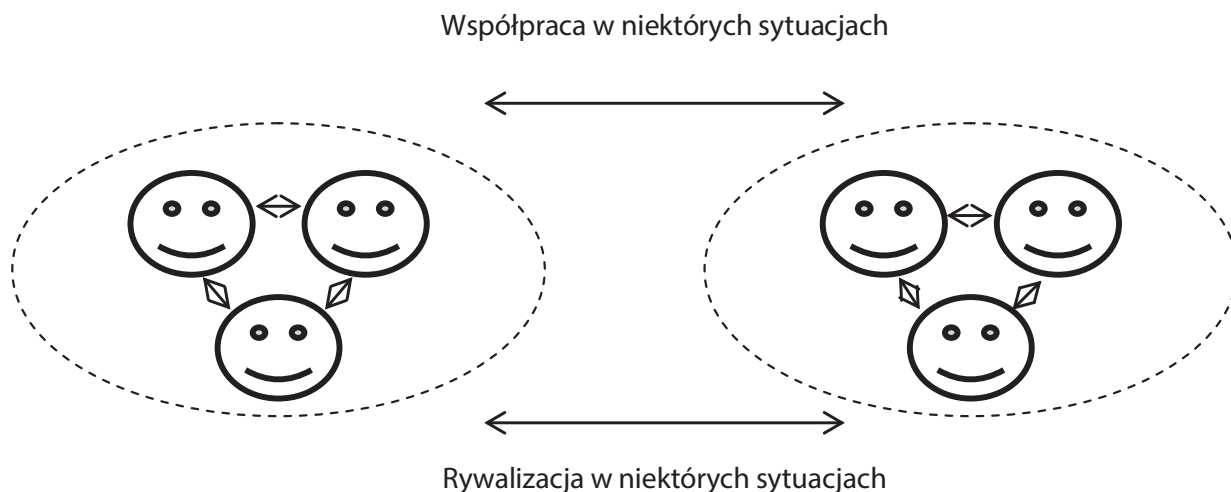
Dziewiąty i dziesiąty rok życia: późne dzieciństwo, czyli środkowy wiek szkolny

Wkraczając powoli w okres dojrzewania, dzieci posiadają już wszystkie podstawowe kompetencje społeczne dostępne dorosłym. Ze względu jednak na ciągły i to coraz intensywniejszy rozwój myślenia¹³ na tym etapie rozwojowym dzieci nie są jeszcze tak biegłe, jak dorośli w wykorzystywaniu swoich umiejętności społecznych i rozumieniu, szczególnie dalekich, konsekwencji podejmowanych działań. Jest to jednak ważny etap weryfikacji kompetencji dotychczas ukształtowanych, sprawdzenia skuteczności ich stosowania oraz integrowania w coraz bardziej spójny system kompetencji.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Schaffer R.H. *Psychologia dziecka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

Rys. 4. Charakter relacji rówieśniczych dzieci w wieku od dziewięciu do dziesięciu lat

Ze względu na to, że w tym okresie – u schyłku dzieciństwa – dominującą rolę w życiu powoli dorastających dzieci zaczynają odgrywać rówieśnicy, relacje między nimi zaczynają się coraz mocniej strukturalizować. Tworzą się paczki oraz przyjaźnie najpierw z osobami tej samej płci, a te są podstawą do tworzenia w przyszłości kolejnych bliskich relacji z osobami płci przeciwnej. Wspólnie spędzany czas nie polega już wyłącznie na zabawie i podejmowaniu różnych zadań szkolnych, ale na rozmowach i różnych działaniach służących podtrzymywaniu relacji, w którą obie strony są silnie zaangażowane emocjonalnie. Dzięki temu możliwe jest doskonalenie empatii i rozmaitych sposobów okazywania emocji. Zaczyna pojawiać się również zainteresowanie płcią mającej bardziej intymny charakter.

W relacjach społecznych dziewięcio- i dziesięcioletki wykorzystują wszystkie dostępne im kompetencje społeczne, zdobyte w toku dotychczasowej socjalizacji naturalnej i instytucjonalnej. Testują granice swoje i innych, sprawdzając, z kim, kiedy i jak mogą się komunikować oraz jak się zachowywać. Dzięki temu, przed wejściem w trudny okres biologicznego dojrzewania i społecznego dorastania, posiadają już prawie pełen wachlarz dojrzałych kompetencji społecznych, który będą mogły wykorzystać w najbliższej i dalszej przyszłości do regulowania swoich społecznych stosunków z otoczeniem.

Podsumowanie

Opisany tu przebieg rozwoju kompetencji społecznych ukazuje możliwości dziecka dostrzegalne przez otoczenie na każdym kolejnym etapie rozwoju dziecka. W wieku 0-10 lat rozwój dziecka dotyczy sfery psychicznej i fizycznej, przebiega bardzo intensywnie i dynamicznie. Podstawą pomyślnego kształtowania się wszelkich umiejętności, także kompetencji społecznych, jest spójność oddziaływania i integracja wszystkich czynników rozwoju – biologicznych i kulturowo-społecznych, w tym wychowawczych, z aktywnością własną dziecka.

Dzięki takiemu całościowemu spojrzeniu dla każdego kolejnego etapu rozwoju dziecka można wskazać główną determinantę rozwoju kompetencji społecznych oraz określić czynniki wspierające ten rozwój i mu zagrażające (tabela 2).

Wiek	Podstawowa relacja społeczna dziecka	Podstawowy czynnik determinujący rozwój dziecka	Czynniki wspierające rozwój dziecka	Czynniki zagrażające rozwojowi dziecka
1 rok ż.	• rodzice	• przywiązanie	• bezpieczne przywiązanie	• pozabezpieczne przywiązanie
2-3 lata	• rodzice + inni dorośli	• rozwój mowy	• prawidłowy rozwój mowy	• opóźniony rozwój mowy
4-5 lat	• rodzice + inni dorośli + rówieśnicy	• nawiązywanie relacji z rówieśnikami	• okazje do zabaw w grupie	• brak lub znacznie ograniczone kontakty z rówieśnikami
6-8 lat	• inni dorośli + rodzice + rówieśnicy	• wejście w rolę ucznia	• okazje do działań w grupie • kontrola emocji	• egocentryzm
9-10 lat	• rówieśnicy + rodzice + inni dorośli	• samoocena	• akceptujące otoczenie (dorośli i rówieśnicy)	• brak akceptacji ze strony otoczenia oraz wykluczenie rówieśnicze

Tab. 2. Determinanty rozwoju kompetencji społecznych u dzieci w wieku 0 do 10 lat

Bibliografia

- Bandura A. *Teoria społecznego uczenia się*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Bee H. *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2004.
- Brzezińska A. *Spoleczna psychologia rozwoju*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000.
- Frydrychowicz S. *Na co w procesie interakcji komunikacyjnej mogą pozwolić sobie dzieci, a na co nie powinny pozwalać sobie osoby dorosłe?*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy nr 9/1993, s. 31-41.
- Kielar-Turska M., Białecka-Pikul M. *Wczesne dzieciństwo* [w:] Harwas-Napierała B., Trempała J. [red.] *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Schaffer R.H. *Psychologia dziecka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Smykowski B. *Wiek przedszkolny. Jak rozpoznać potencjał dziecka* [w:] Brzezińska A.I. [red.] *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 165-206.
- Stefańska-Klar R. *Późne dzieciństwo. Młodszy wiek szkolny* [w:] Harwas-Napierała B., Trempała J. [red.] *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 130-155.

Prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska jest specjalistką z zakresu psychologii rozwoju i edukacji, pracuje w Instytucie Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, kieruje Zespołem Wczesnej Edukacji w Instytucie Badań Edukacyjnych w Warszawie.

Monika Mielcarek i **Aleksandra Ratajczyk** pracują w Instytucie Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, interesują się problemami rozwoju w okresie dzieciństwa, w szczególności rolą rodziny i środowiska rówieśniczego.